

VERSLAG

R/2946

Vergadering:	Raad, nr. 729
Datum en tijd:	Vrijdag 24 januari 2020, 10.15 uur
Plaats:	SER-gebouw te Den Haag
Aanwezig:	Hamer (voorzitter), De Boer, Boufangacha, Buijink, Busker, Calon, Van Eijck, Elzinga, Fey, Fortuin, Van Gestel, Van Holstein, Van der Horst, Jaarsma, Jong, De Jong, Kamp, Van de Kamp, Kroes, Van der Lecq, De Leeuw, Louwaars, Nijpels, Post, Tasma, Van der Veen, Verhagen, Verhulp, Vonhof, Van Weegberg, Ter Weel, Weurding, Van Woerkom
Ministeriele vertegenwoordigers:	
Secretariaat:	Bos, (wnd. Algemeen secretaris), Zwijs (secretaris Commissie SEA), Van Driel (secretaresse), Rensen (notulist)

1. Opening

De *voorzitter* opent de vergadering en heet de aanwezigen welkom. Er is een bijzonder woord van welkom voor de heer Fortuin en de heer Fey die namens het CNV zitting nemen in de raad.

2. Ingekomen en verzonden stukken, mededelingen (R/2941)

Het Overzicht raadsmededelingen en SER-activiteiten (R/2941) geeft geen aanleiding tot opmerkingen of vragen.

De *voorzitter* meldt dat er de afgelopen weken twee belangrijke rapporten zijn gepresenteerd; een vanuit de WRR en een vanuit de Commissie Regulering Werk, bijgenaamd de Commissie Borstlap. Deze rapporten zullen betrokken worden bij de verschillende trajecten bij de SER.

3. Verslag van de vergadering van vrijdag 13 december 2019 (R/2942)

Het verslag van de 728ste vergadering wordt onder dankzegging ongewijzigd vastgesteld.

4. Actualiteiten

- Groeistrategie voor Nederland op de lange termijn

De *voorzitter* licht toe dat, mede naar aanleiding van de vorige raadsvergadering en de vorige vergadering van het dagelijks bestuur, is gezegd dat het goed is om aandacht te besteden aan de groeibrief ook wel de groei-agenda genoemd. De groeibrief is een brief waarin minister Wiebes van Economische Zaken (EZK) de uitgangspunten en de beleidsuitdagingen waar de Nederlandse economie voor staat presenteert. Vandaag komt de heer Boots, directeur Algemeen Economische Politiek bij het ministerie van EZK, de groeistrategie voor Nederland op de lange termijn toelichten.

De heer *Boots* heeft veel partijen gesproken en dat heeft geleid tot een brief die net voor de Kerst aan de Tweede Kamer is gestuurd. In die brief wordt getracht een lange termijn doorkijk te geven in de groei-ontwikkeling die het ministerie en het kabinet voor zich zien.

In de Miljoenennota 2020 van het afgelopen jaar zijn strategieën aangekondigd tegelijk met een investeringsfonds. Over dat fonds wordt later dit jaar gerapporteerd.

Aanleiding daarvoor is het feit dat Nederland een welvarend land is en daar horen hoge ambities bij. Het gaat dan niet alleen om het behouden dan wel vergroten van die ambities, maar ook om goede en betaalbare zorg, een goede oudedagsvoorziening, de ambitie om tot het beste onderwijs van de wereld te blijven horen, de enorme verduurzamingsambitie alsmede dat iedere burger in de eigen portemonnee iets wil merken van de groei.

De vooruitzichten voor de komende jaren laten zien dat er wel degelijk een basis is voor groei, maar die groei is heel nadrukkelijk afgevlakt ten opzichte van de afgelopen decennia. Dat is een mondiaal fenomeen, maar het is sterker in de ontwikkelde economieën.

De koopkracht zal grosso modo constant blijven. In de maatschappij en politiek is behoefte aan een sterker verdienvermogen om aan alle ambities van burgers tegemoet te komen.

In de brief van de minister is er voor gekozen om zes thema's te groeperen. Elk van die thema's heeft serieus groeipotentieel; onderwijs, een leven lang ontwikkelen, participatie, innovatie, bereikbaarheid en transities zijn allemaal begrippen waar iedereen hier aan tafel geregeld over spreekt. De tekst van de sheets over deze zes thema's is hieronder opgenomen:

Sheet: Talent ontwikkelen

Kwaliteit onderwijs neemt af.

Inzetten op digitale hulpmiddelen om onderwijs op maat mogelijk te maken.

Sheet: Talent doorontwikkelen

We zien al jaren belang van leven lang ontwikkelen, maar doorbraak is uitgebleven.

Plan om leercultuur werkelijkheid te maken.

Sheet: Iedereen doet mee

Nederland is kampioen deeltijd. Vooral gezinnen met jonge kinderen.

Ontzorgen van ouders. Vrije keus staat daarbij voorop.

Sheet: Versterken innovatie- ecosystemen

Meeste opbrengst in hechte samenwerking onderzoek, innovatie en ondernemerschap.

Daarom investeren in huidige en nieuwe ecosystemen

Sheet: Verbeteren bereikbaarheid

Huidige infrastructuur niet berekend op toekomstige groei.

Inzetten op schaalessprongen

Sheet: Benutten transities

Nederland toonaangevend maken op verduurzaming van industrie, energie en landbouw

Knelpunten wegnemen zodat Nederland voorop kan lopen

Sheet: Financiering

Niet alle maatregelen kosten geld

Structureel middelen vergen ruimte op begroting

Fonds voor niet-reguliere, incidentele investeringen

Reacties en vragen van de geledingen

De heer *Kamp* vindt het een mooi verhaal, maar het is vooral een analyse. Spreker mist wat er gaat gebeuren en wat de voornemens zijn. Het kan niet de bedoeling zijn dat het blijft steken in een analyse en er maar twee zinnen worden gewijd aan de financiering. De heer *Boots* vreest dat hij moet toegeven dat het vooral een analyse is, dat geldt ook voor de brief. Het kabinet heeft nog een jaar en twee maanden voor de boeg en er is heel nadrukkelijk gekozen voor een brief zonder concrete maatregelen. Het is een richtinggevende brief geworden en dat heeft iets onbevredigends.

Met betrekking tot het fonds voor incidentele investeringen vraagt mevrouw *Post* of het hier ook om investeringen gaat in de economische betekenis van het woord. Dat is volgens de heer *Boots* lastig. Een investering is een uitgave die gericht is op een rendement. Dat rendement is ook weer nader te definiëren. Indien er geen verwacht verdienvermogen is als gevolg van die investering, dan wordt het niet als investering gekwalificeerd.

De heer *De Boer* sluit zich aan bij het commentaar van de heer *Kamp*. Het is een mooie analyse die goed is uitgelegd, maar aan de actiekant is het afwachten. Het is een publiek geheim in Den Haag dat het EZK ontzettend veel moeite heeft gekost om aan alle coalitiepartijen uit te leggen dat economische groei best belangrijk is. Met groei kunnen maatschappelijke doelen bereikt worden. Dat staat goed verwoord in de brief.

Een economie is net een balans met een asset en een financieringskant. Nederland heeft weinig problemen met de financiering, maar aan de asset kant zitten mensen, onderwijs, kennis met daar tussen een verbindende factor; ondernemerschap. De vraag is of de brief te verhullend is geweest over de verschillende onderdelen aan de assetzijde van de economie. Het gaat over transities en verbindingen, maar er kan ook gewoon gezegd worden dat Schiphol moet groeien. Zonder goed ondernemersklimaat komt er geen groei.

De heer *Boots* beaamt dat het van belang is om de woorden goed te kiezen in het Haagse speelveld. Veel politieke partijen zeggen binnenskamers dat groei waarschijnlijk nodig is. Het is echter niet modieus en populair en daarom doen partijen het maar niet. Daar zijn best veel gesprekken over gevoerd en uiteindelijk merkte spreker dat iedereen binnenskamers het eens was met de kern van dit verhaal, namelijk dat groei nodig is. Tevens moet er ook duurzame groei zijn want zonder een verhoging van het verdienvermogen kan er niet voldaan worden aan de behoeftes. Dat heeft inderdaad een hoop omfloerste taal vereist.

De *voorzitter* memoreert een presentatie in de commissie SEA door een collega van de heer *Boots* en spreekster kan verklappen dat de commissieleden daar wel een beetje onrustig van werden. Er zitten weinig concrete punten in en de SER heeft al veel adviezen gegeven over de thema's die benoemd zijn in de groeibrief. Het secretariaat is nu bezig de aanbevelingen uit de verschillende adviezen te bundelen voor het ministerie. Spreekster vraagt de heer *Boots* waarom het zo weinig concreet is.

De heer *Boots* is het eens met de voorzitter, de maatregelen ontbreken. Spreker heeft eerder al aangegeven dat het iets onbevredigends heeft. Daar is wel vrij lang over gesproken. Besloten werd om niet te veel verwijzingen naar lopende trajecten en bestaande maatregelen op te nemen om te voorkomen dat het een enorm dik document zou opleveren waar mensen niet gelukkig van worden. Het is een bewuste keuze geweest om een richtinggevende brief te maken. Over verschillende trajecten wordt met de betrokken departementen nog wel gesproken. Het is niet zo dat het kabinet stilstaat en er is ook echt wel de intentie om dit jaar nog zaken te doen en met nieuwe ideeën en nieuwe voorstellen te komen.

Tegelijkertijd zijn er lange termijnvraagstukken in die trajecten waar bouwstenen voor aangeleverd kunnen worden voor het volgende kabinet.

Spreker neemt in ieder geval de boodschap dat er al veel adviezen door de SER zijn gegeven mee. Het is niet de bedoeling om het gedane werk te negeren.

Verdere discussie met de geleidingen

Naar aanleiding van de opmerkingen over het missiewerk rond groei merkte de heer *Van Holstein* in besprekingen met de achterban juist dat de noodzaak van groei niet als vanzelfsprekend wordt ervaren. Duurzame economie en de kwaliteit van arbeid spelen een steeds belangrijkere rol en dat vraagt misschien wel anders tegen groei aan te kijken. Een circulaire economie vraagt bijvoorbeeld andere dingen. De transities, die toch een nieuwe werkelijkheid vormen, staan echter pas helemaal aan het eind in de brief genoemd. Een ander punt waar spreker aandacht voor vraagt is de wijze waarop de brief ingaat op deeltijd. De vraag is in hoeverre iedereen meer moet gaan werken. Voor een deel zit daar de eigen keuze in, maar voor een deel ook verwachtingen. Het gaat niet alleen over kinderopvang, in het kader van de participatiemaatschappij gaat het ook over (mantel)zorgtaken. De vraag is hoe men omgaat met de zorgtaken die steeds meer bij het individu komen te liggen.

De heer *De Boer* wil nogmaals gezegd hebben positief te zijn over de brief. Ondanks alle moeilijke gesprekken bestaat er bij de coalitiepartijen toch acceptatie voor het feit dat economische groei best ergens goed voor is. Daarmee is een platform gecreëerd om vervolgens toch de goede dingen te doen.

De politiek heeft niet meer paraat dat een sterke economie de basis is van een goede samenleving. Men denkt vaak dat iedereen dat wel weet. Dat is echter niet zo en er is dan ook heel wat uit te leggen. Die uitleg staat nu in de groeibrief. Waarvoor hulde. Spreker wijst nog op het belang van het benoemen van dingen. Menselijk kapitaal daar wil men wel over praten. Maar niet als het opschuift richting de hardere assets, zoals infrastructuur en zeker als het gaat om een luchthaven. De balans van een land bestaat aan de asset kant uit harde infra en sociale infra. Daar zit ondernemerschap als verbindende factor tussen. Indien dit niet wordt benoemd, dan komt er ook nooit een goede vitale strategie uit. De belangrijkste boodschap van spreker is; benoem de dingen die zorgen dat er groei komt en doe er ook iets aan. Nogmaals hulde voor de brief.

De heer *Weurding* vindt dat er inmiddels al heel veel goede punten geadresseerd zijn. Het is een complex thema met veel verschillende factoren. Het is dan ook terecht dat de woningmarkt veel aandacht krijgt en dat er echt meer daadkracht nodig is. Spreker wil nog een ander punt accentueren, de impact van de lage rente-omgeving. De lage rente heeft namelijk op de wat langere termijn impact op de financiële sector, op pensioenfondsen en op investeringen in de economie. Dit is echter een onderbelicht aspect. Hoewel het heel moeilijk is om daar exact het handelingsperspectief te kunnen schetsen, is het wel belangrijk om daar in de SER in een ander verband toch nog eens een sterke analyse aan te wijden. Spreker denkt echt dat de impact daarvan nog niet goed duidelijk is.

De heer *Boufangacha* wil het ook hebben over groei en de noodzaak daarvan. Er is een beeld ontstaan dat groei er niet per se toe leidt dat het individu daarvan mee kan profiteren. Natuurlijk bestaan gemiddelden niet, ook niet een gemiddeld individu, maar in de cijfers komt dit wel telkens terug. De ontwikkeling van de winstquote en het bruto binnenlands product (bbp) heeft er de afgelopen decennia niet toe geleid dat iedereen heeft meegeprofiteerd.

Dat blijkt wel uit de reële koopkrachtontwikkeling en de arbeidsproductiviteit van de afgelopen decennia. Het is niet voor niets dat er tegenwoordig sprake is van werkende armen en kinderen die in armoede opgroeien. De vraag is vooral welke lessen geleerd

zijn voor toekomstige groei waar iedereen de vruchten van plukt. Groei moet niet alleen ten gunste vallen aan de 10 grootste beursgenoteerde bedrijven, maar ten gunste van iedereen. Zeker in bepaalde wijken waar heel veel armoede is.

De heer *Buijink* vraagt of de concrete uitwerking van de groeibrief in de volgende kabinetsformatie wordt meegenomen of dat er het komende jaar nog dingen zullen gebeuren. Er zijn acute uitdagingen voor bijvoorbeeld universiteiten, het onderwijs en de AI-alliantie waar aanvullende budgetten nodig zijn.

De heer *Kamp* is het ermee eens dat er ook grote gevoelige onderwerpen bespreekbaar gemaakt moeten worden. Het grote gevoelige onderwerp is de hoge marginale wig in Nederland. Parttimers die iets meer gaan werken hoeven hier per definitie niet op vooruit te gaan als gevolg van de afbouw van de heffingskorting en de toeslagen. Er zijn zelfs berekeningen die laten zien dat mensen die harder gingen werken en meer gingen verdienen, er zelfs op achteruit gingen. Het zou heel goed zijn als EZK en FNV het voortouw nemen om echt eens wat te gaan doen aan die hoge marginale wig.

De heer *Fortuin* werd enigszins uitgedaagd door het betoog dat langer werken niet altijd hoeft te leiden tot de oplossing. Historisch gezien is de werkweek van 48 naar 40 uur en van 40 naar 38 uur gegaan. Daardoor kon een belangrijke bijdrage geleverd worden aan de balans tussen werk, privé en zorg waar mensen toch steeds meer mee te maken krijgen.

Spreker is het ermee eens dat de Nederlandse economie sterk is met een harde kant. Misschien kan de menselijke kant en sociale innovatie ook een grote bijdrage leveren aan de groeipotentie van Nederland. Jaarlijks wordt er namelijk 3 miljard euro uitgegeven aan burn-out klachten. In het stad- en streekvervoer werkt 60 procent van de mensen onder werkdruk en –stress. De kosten van ziekteverzuim zouden ook als maatschappelijke kosten meegenomen moeten worden. Wellicht is een kortere werkweek van 30 uur het antwoord hier op. De kosten van een 30-uurige werkweek zouden afgezet moeten worden tegen de maatschappelijke kosten. Uiteraard levert dit een enorme bijdrage aan de sociale kant.

Met betrekking tot het verdienvermogen van Nederland merkt mevrouw *Ten Dam* op dat talent in het domein Artificieel Intelligence voor Nederland (maak- en service-industrie) echt cruciaal is. Spreekster is het dan ook van harte eens met de investeringen in het onderwijs, maar dat duurt nog wel 20 of 30 jaar. Dat kan Nederland zich niet permitteren want Nederland kan nu al niet op concurreren met het buitenland als het gaat om werving en behoud van talent (van PhD's tot hoogleraren). De slag om Artificieel Intelligence vindt nu plaats. Dit vergt structurele investering. Hier zit verreweg het grootste knelpunt.

Reactie op de discussie door de heer Boots

De reactie van de heer *Boots* is als volgt.

Er zijn heel veel punten gemaakt, zoals de suggestie dat iedereen meer moet werken. Dat was niet de boodschap van spreker. De boodschap is bedoeld voor iedereen die nu aan de kant staat of in deeltijd werkt vanwege fiscale prikkels.

Daarnaast werd gesproken over een 30-uurige werkweek op de lange termijn. Spreker ziet dat er steeds minder uren gewerkt wordt omdat gezondheid maar ook de balans tussen werk en privé ongelooflijk belangrijk is. Nederland is al af gestapt van *one-size-fits-all* en is enorm gedifferentieerd. De keuzevrijheid is belangrijk. Jonge mensen werken graag 40 uur, ouderen willen dat liever niet. Spreker hoopt in die ruimte te kunnen blijven.

Er bestaan aarzelingen om tot groei te komen omdat veel mensen er niet veel van hebben gemerkt. Zelfs mensen met een gemiddeld inkomen hebben er weinig van gemerkt. Daarnaast zijn er ook oudere mensen die buiten het arbeidsproces staan en

niets van de groei hebben gemerkt. Sterker nog, zij zijn er zelfs op achteruit gegaan. Spreker benadrukt dan ook de noodzaak van het behouden van goede voorzieningen. Investeren in de verbetering van onderwijs en AI moet niet alleen gericht zijn op projecten voor hoogopgeleide mensen. Het is van belang om mensen met minder opleiding ook werkgelegenheid te bieden. Dit is belangrijk om voor ogen te houden bij investeringen.

De heer De Boer noemde het belang en de noodzaak van de harde infrastructuur en ondernemerschap. De heer Kamp roerde terecht het punt van de marginale druk aan. Dat is een van de grote problemen die het resultaat is van de uitstekende verzorgingsstaat.

Mensen zijn niet bereid om te gaan werken als dat € 100 per maand oplevert. Een groot deel van de mensen blijft thuis of gaat zwart werken. Het gebeurt in veel sectoren dat mensen 20 of 24 uur gaan werken en de rest met zwartwerken opvullen. Daar heeft de maatschappij veel minder aan en deze mensen moeten gestimuleerd worden om voltijd te gaan werken. Het is een enorme uitdaging en spreker pakt die handschoen graag op met FNV en Sociale Zaken.

De *voorzitter* dankt de heer Boot voor de presentatie en de toelichting.

5. Bespreking rapport Volatiliteit economie (R/2943)

De voorliggende verkenning is een actualisering van het rapport *Nederlandse economie in stabiel vaarwater* uit 2013. De *voorzitter* kwam in 2014 bij de SER en weet nog dat iedereen zeer lovend was over dat rapport. Daarom leek het de SER goed om dit na zeven jaar te actualiseren en als startdocument te gebruiken voor alle andere trajecten die in de komende jaren bij de SER gaan lopen. De voorliggende verkenning is voorbereid in de Commissie SEA. De heer Van der Veen is lid van deze commissie en krijgt als eerste het woord om de belangrijkste bevindingen uit de verkenning toe te lichten.

Een korte samenvatting van dit rapport is volgens de heer *Van der Veen* het volgende. De vraag die voor deze verkenning is opgepakt betreft de vraag in hoeverre Nederland de eerder in 2013 benoemde volatiliteit risico's beter in de hand heeft en of Nederland daadwerkelijk in stabiel vaarwater terecht is gekomen. Op veel beleidsterreinen zijn stabiliserende hervormingen doorgevoerd. De eisen die aan banken en hypotheeklen werden gesteld zijn verhoogd en de voorgenomen aanpassingen aan het pensioenstelsel maken de gevoeligheid voor financiële schokken wellicht kleiner. Tegelijkertijd is er sprake van nieuwe ontwikkelingen die het volatiliteitsrisico ook wel weer kunnen verhogen.

De heer *Van der Veen* heeft niet alleen geparticipeerd in de Commissie SEA, maar heeft ook het voorzitterschap waargenomen. Spreker dankt het secretariaat en in het bijzonder de heer Zwiers voor de onverminderde inzet om deze verkenning van de grond te krijgen.

Onder applaus wordt uiting gegeven aan de waardering voor de heer Zwiers en het secretariaat.

Aanvulling van de geleidingen

Besteedbaar inkomen

De heer *Elzinga* gaat in op het besteedbaar inkomen van Nederlandse huishoudens. De Nederlandse economie kent in vergelijking met de omringende landen hogere pieken en diepere dalen. Nederland is als open economie gevoelig voor externe ontwikkelingen, maar ook de eigen instituties zijn medeverantwoordelijk voor de langere crisis die Nederland heeft beleefd. Mensen en bedrijven moeten zich kunnen aanpassen, maar

niet onnodig. De volatiele economie in Nederland betekent dat het besteedbaar inkomen van te veel mensen te sterk wisselt.

In 2013 heeft de SER al onderzocht waarom de Nederlandse economie volatieler is dan de omringende landen. Dat heeft vooral te maken met de financiële sector, de huizenmarkt en het Nederlandse pensioensysteem. De voorliggende verkenning laat zien dat de aanbevelingen uit 2013 deels zijn opgevolgd met deels ook het gewenste effect.

Toch zijn er ook nieuwe ontwikkelingen. In het advies van 2013 ging het vooral over de macro-economische volatiliteit en nu is er ook naar de menselijke kant gekeken. Daarom zijn er ook onderwerpen toegevoegd die samenhang vertonen met de volatiliteit van de economie. Het gaat dan om de inkomensontwikkeling en het functioneren van de arbeidsmarkt. In Nederland blijft het besteedbaar inkomen in verhouding lang achter bij de economische ontwikkeling. Daar hebben alle inkomensgroepen last van. Dit komt omdat enerzijds de brutoloonontwikkeling te lang is achtergebleven bij de groei van de arbeidsproductiviteit na de crisis. Anderzijds komt dat omdat de collectieve lasten zijn toegenomen om onder andere de hoge kosten van de financiële crisis te kunnen betalen. Dit heeft tot gevolg dat mensen minder reserves konden opbouwen en dus kwetsbaarder zijn voor economische tegenslag. Tegenover collectieve lasten staat echter ook collectieve consumptie die de volatiliteit weer kan dempen.

De Nederlandse arbeidsmarkt is flexibeler dan andere Europese landen. Dat is het gevolg van nationaal beleid. Het verband tussen flexibilisering en de macro economische volatiliteit is tweeledig; enerzijds leidt het tot scherpere wisselingen in het besteedbaar inkomen van mensen wat de volatiliteit versterkt, anderzijds betekent het dat bedrijven economische schommelingen makkelijker opvangen en dat vermindert de volatiliteit. Bedrijven vallen in de crisis daarom minder snel om, maar die crisis wordt wel opgevangen door werkenden in een onzekere arbeidsmarktpositie.

De verkenning laat zien dat volatiliteit tot uitdrukking komt in de inkomens van huishoudens wat de volatiliteit ook kan versterken; de lonen blijven achter bij de stijging van de productiviteit, pensioeninkomens blijven achter bij de lonen, netto-inkomens blijven nog verder achter door hoge collectieve lasten en het besteedbaar inkomen heeft ook nog eens extra last van hogere woonlasten.

De verkenning toont het belang van de menselijke kant. Toch is er nog een andere reden geweest om onderwerpen als arbeidsmarkt en inkomensontwikkeling in deze verkenning aan de orde te stellen. Nederland staat voor een aantal grote uitdagingen en de SER kan een bijdrage leveren aan het antwoord. Daarvoor moet het wel mogelijk zijn om ook grote en gevoelige onderwerpen met elkaar te bespreken. Zoals bijvoorbeeld de arbeidsmarkt. De discussies over dit onderwerp waren tijdens dit traject vaak stevig maar ook constructief. Partijen konden in de verkenning kwijt wat hen dwars zat. De FNV vindt daarom dat de verkenning voldoende aanknopingspunten biedt voor een meer uitgebreide behandeling of advisering op dit onderwerp. Spreker heeft hier vertrouwen in, maar of dat vertrouwen terecht is, dat zal nog moeten blijken.

Woningmarkt

De heer *Buijink* zal iets zeggen over de woningmarkt.

De voorliggende analyse is de update van de SER-analyse uit 2013. Aan veel van de aandachtspunten van destijds is gewerkt, zoals de woningmarkt, hypotheek en het pensioenstelsel. Er zijn ook nieuwe onzekerheden bijgekomen; de lage rente alsmede de geopolitiek. Die onzekerheden maken dat Nederland moet blijven werken aan een grotere schokbestendigheid van de economie. De vraag is waar de risico's zitten bij een forse conjuncturele omslag en dit rapport biedt daar belangrijk materiaal voor.

De voorzitter zei het al er is nu echt een woningmarktcrisis waar direct en dringend actie nodig is.

Deze week hebben schrijvers van het economisch instituut een presentatie gehouden over de bouw en het zal niemand verrassen dat het in die sector niet goed gaat. De prijzen zijn de pan uitgerezen en rijzen nog steeds. Dat leidt tot onbetaalbare woningen voor starters, maar in toenemende mate ook voor mensen met een middeninkomen. Tevens is er volstrekt onvoldoende aanbod op de huurmarkt voor mensen met een middeninkomen. Hier moet echt veel doelgerichter aan gewerkt worden. De financiering van woningen is veel breder en stabiel, dus de kansen om te bouwen kunnen benut worden met die financiering. Er wordt echter niet gebouwd. De bouw moet van de grond komen en nieuwbouwplannen moeten dus echt gerealiseerd gaan worden. Daarnaast is er nog genoeg te doen in de bouw bijvoorbeeld de verduurzaming van de woningvoorraad. De bouwsector, ondernemers, het Rijk en gemeenten moeten hier echt de handen in elkaar slaan. Dat moet nu gebeuren, dat kan niet wachten. Dat betekent dus ook dat er breder nagedacht moet worden of de ingeslagen weg naar verdergaande decentralisatie op allerlei terreinen in de stadstaat Nederland adequaat is. Spreker denkt niet dat dat zo is.

Nederland heeft fors bezuinigd, misschien wel te fors na de crisis. De collectieve lasten voor huishoudens en bedrijven zijn fors verhoogd. De recessie is daardoor in Nederland onnodig verdiept ten opzichte van sommige omliggende landen. Dat vertaalt zich ook in het achterblijvende besteedbaar inkomen van huishoudens, met alle ongenoegen van dien. Het moet de gemeenschappelijke ambitie zijn om ook te kijken hoe de productiviteit verhoogd kan worden en hoe de collectieve lasten teruggedrongen kunnen worden.

Om de productiviteit te verhogen is het belangrijk dat het verdienvermogen van Nederland centraal staat. Het gaat om investeren in het verdienvermogen en dan niet alleen om investeren in het verdienvermogen van de economie, maar ook om investeren in het presteervermogen van de samenleving. Alleen op die manier zal Nederland in staat zijn om toekomstige collectieve arrangementen te blijven financieren.

Tot slot spreekt de heer *Buijink* complimenten en waardering uit aan de Commissie SEA en het secretariaat voor de voorliggende verkenning.

Arbeidsproductiviteit

De heer *Ter Weel* richt zijn toelichting op de arbeidsproductiviteit.

Er is een discussie geweest over de matige loonontwikkeling van de laatste jaren en die heeft een ander werkelijk probleem naar de achtergrond verdreven. De eigenlijke vraag is hoe de arbeidsproductiviteit omhoog kan. Er moet geld verdiend worden voordat het uitgeven kan worden. Er is een aantal manieren waarop dat kan en daar kan meteen mee gestart worden. De eerste is investeren in menselijk kapitaal. De verschillende adviezen van de SER alsmede het regeerakkoord onderkennen het belang van permanent leren. De verhoging van de efficiëntie van de beroepsbevolking is een kansrijke route om de productiviteit omhoog te krijgen.

De meeste mensen die willen en kunnen werken zijn wel aan de slag.

Als het gaat om productiviteitsgroei, dan moet er gekeken worden hoe bestaande mensen efficiënter ingezet kunnen worden. Voor deze investering kan de overheid de eerste kosten voorschieten. Uit iedere transitiefase blijkt dat het winstgevender is om op de oude voet verder te gaan dan om die transitie te maken. De overheid kan de kosten voorschieten en een infrastructuur voor een leven lang leren opzetten zoals de SER al een aantal keer heeft bepleit. Via hogere inkomsten en belastingen is dit op termijn waarschijnlijk kostenneutraal voor de overheid en levert het een dikke plus op voor de samenleving in termen van weerbaarheid van de beroepsbevolking.

Een ander punt is het creëren van meer zekerheden voor werkenden. Veel nieuwe banen passen niet meer in het bestaande kader dat is geënt op de vaste baan. Het gaat dan bijvoorbeeld om een arbeidsongeschiktheidsverzekering voor iedereen alsmede een neutrale pensioenvoorziening voor alle werkenden. Op het moment dat de markt daar prima in kan voorzien, geeft dat meer zekerheden hetgeen tot meer weerbaarheid leidt.

Tenslotte noemt spreker het investeren in nieuwe technologieën en duurzaamheid. Dat gaat allemaal niet vanzelf. Indien een bedrijf heeft geïnvesteerd in een kolencentrale en het moet opeens windmolens gaan bouwen, dan is dat een heel andere tak van sport. Ook daar zou een groeifonds een goede bijdrage aan kunnen leveren. Daarnaast vergt vooral technologie kapitaal. Het samenspel tussen fysiek kapitaal en menselijk kapitaal of de symbiose tussen mens en machine leidt tot hogere productiviteit. Dus: vervang die oude technologie door nieuwe waarbij de overheid zeker een rol heeft. Een voorwaarde om dat te laten slagen is om gezamenlijk aan het werk te gaan en te investeren in de arbeidsproductiviteit van Nederland.

Reacties en vragen van de geledingen

Er zijn goede woorden gesproken door de geledingen waar de heer *Van Holstein* zich in belangrijke mate bij aan kan sluiten. Toch wil spreker nog benadrukken dat middeninkomens hard geraakt worden door de op hol geslagen woningmarkt. Spreker is content met het feit dat vandaag het woord woningmarktcrisis is gevallen. Die crisis is echt aan de gang en beperkt werknemers om het werk op een goede manier uit te oefenen. Het feit dat mensen niet meer kunnen wonen waar het werk is, dat is echt wel een probleem aan het worden op de arbeidsmarkt. Daar wil spreker nog eens aandacht voor vragen.

De heer *Van Eijck* vindt dat paragraaf 4.4.5. *Herverdeling en belasting op arbeid, consumptie milieu en kapitaal* een compleet hoofdstuk zou moeten zijn. Spreker was verbaasd om aan het eind van die paragraaf de afsluitende zin te lezen: "...het is niet eenvoudig om een duidelijk verband te leggen tussen de belastingmix, de mogelijkheden voor herverdeling en de volatiliteit in de economie". Tijdens discussies rond de woningmarkt, zorg en opleidingen is al eens eerder aan de orde geweest dat de fiscaliteit een sturende factor is. Dat is zelfs zo erg, dat er vaak geen sprake is van fiscaal *gestuurd* gedrag maar van fiscaal *gestoord* gedrag. Er wordt afsluitend terecht geconstateerd dat het nader onderzoek verdient. Het is dan wel de vraag in hoeverre de combinatie van belastingmix en herverdeling beter kan bijdragen aan het verminderen van de volatiliteit.

De *voorzitter* besluit dat er mede op basis van het verslag wordt gekeken wie wat kan oppakken om vervolgens te proberen hier gezamenlijk verder vervolg aan te geven. De heer *Van der Veen* vult hierbij aan dat de verkenning was bedoeld om bouwstenen aan te leveren voor de discussie in de SER en daarbuiten. De belangrijkste observatie is dat de crisis op de woningmarkt door iedereen wordt erkend. Dat roept op om hier snel met alle partijen actie op te ondernemen. Over de belastingen zegt spreker dat dit veel aandacht verdient. De opmerkingen in het rapport zijn niet bedoeld om het op de lange baan te schuiven, maar juist om meer aandacht te vragen voor deze problematiek. Dat staat ook centraal op de agenda van de commissie SEA.

Het valt spreker op dat de twee rapporten laten zien dat er veel veranderd is in de omgeving waarin het sociaaleconomisch beleid zich voltrekt. De verwachting mag zijn dat dat in de toekomst eigenlijk nog sneller gaat want er komen een aantal ingrijpende transitie aan. Dat roept niet alleen de overheid op, maar ook partijen aan tafel om de regie te pakken waar het gaat om de arbeidsmarkt, woningmarkt en belastingen. Deze discussie is dus ook een oproep aan de SER en de centrale overheid om de rol die zij hebben op te pakken.

De *voorzitter* stelt voor om de discussie over de woningmarkt met urgentie vooruit te halen. Er wordt goed op een rij gezet wat de komende tijd waar besproken gaat worden. Het levert in ieder geval veel vervolg discussie op en dat was ook de bedoeling van deze verkenning.

De woorden van de heer Elzinga over de arbeidsmarkt hebben indruk op de *voorzitter* gemaakt. De heer Elzinga gaf aan er alle vertrouwen in te hebben om die discussie in de commissie SEA verder te brengen. Spreekster hoopt dat partijen dat met elkaar waar gaan maken.

6. Klimaatbeleid: Uitvoering van het Nederlandse Klimaatakkoord en de green deal van de Europese Commissie

De heer *Nijpels* geeft een toelichting op de uitvoering van het Nederlandse klimaatakkoord en de green deal. Dat geschiedt gedeeltelijk op basis van sheets zoals die door de Europese Commissie (EC) naar buiten zijn gebracht.

Green deal

Het doel is dat de EU in 2050 klimaatneutraal zal zijn. De EC zal een Europese klimaatwet voorstellen om deze politieke belofte om te zetten in een wettelijke verplichting en een stimulans voor investeringen. Om deze doelstelling te bereiken moeten alle economische sectoren actie ondernemen. De EC heeft vijf sectoren gedefinieerd waar het de komende jaren om zal gaan. De sectoren waar extra aandacht aan gegeven moet worden bij de transitie zijn de energiesector, gebouwen alsmede de industrie omdat deze sectoren in belangrijke mate te maken hebben met het gebruik van energie.

De Europese industrie gebruikt maar twaalf procent gerecycleerde materialen en gebouwen zijn goed voor 40 procent van ons energieverbruik. Meer dan 75 procent van de uitstoot van broeikasgassen in de EU is afkomstig van de productie en het gebruik van energie.

De EC heeft in de green deal 47 acties voorgesteld die allemaal leiden tot richtlijnen of wetgeving:

- Hoger streefdoel 50 tot 55%
- Actieplan circulaire economie
- Renovatiegolf bouwsector
- Border Adjustment Tax
- Ondersteuning koolstofvrije staalproductie
- Vergroten capaciteit spoor- en vaarwegen

De EC heeft ook een beeld gegeven van wat er gebeurt als er niets wordt gedaan. "*De kosten van de transitie zullen hoog zijn, maar de kosten van niets doen nog veel hoger*".

Zonder klimaatactie wordt de volgende generatie Europese burgers geconfronteerd met:

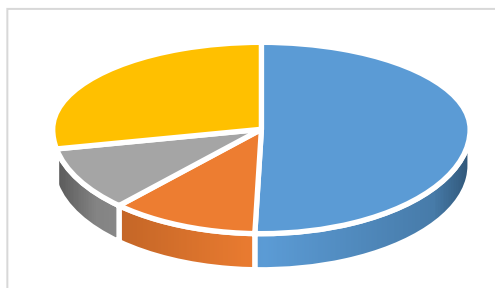
- 400.000 vroegtijdige sterfgevallen per jaar door luchtvervuiling;
- 90.000 doden per jaar door hittegolven;
- 16 procent van de soorten met uitsterven bedreigd bij een temperatuurstijging van 4,3 °C;
- 40 procent minder water beschikbaar in het zuiden van de Europese Unie;
- 500.000 mensen jaarlijks bedreigd door rivieren;
- 2,2 miljoen mensen jaarlijks bedreigd door overstromingen aan de kust;
- 190 miljard euro verlies per jaar als de gemiddelde temperatuur wereldwijd met 3°C stijgt;
- wereldwijd kan het aantal mensen die het risico lopen hun huis te moeten verlaten door overstromende rivieren oplopen tot 50 miljoen per jaar;
- door de klimaatverandering zou de voedselprijs met 20 procent kunnen stijgen in 2050;

- de economische kosten van hittegerelateerde sterfte zouden kunnen oplopen tot meer dan 40 miljard euro per jaar.

Er is een relatie tussen het Klimaatakkoord en Europa. Op veel punten is dat een steun in de rug:

- 50 to 55% reductie in 2030;
- ETS uitbreiden en verbeteren;
- 1 miljoen laadstations in 2025;
- Lucht- en zeevaart belasten
 - Belastingvrijstelling herzien
 - Beperken gratis CO2 rechten luchtvaart
 - Scheepvaart onder ETS
- 1.000 miljard budget;
- Steun bij transities.

Het budget bedraagt in totaal 1.000 miljard euro voor de komende zeven jaar en is als volgt verdeeld:

Blauw: EU budget 503 miljard
 Oranje: EU-landen 114 miljard
 Grijs: EIB, EU-garanties en ETS opbrengst 104 miljard
 Geel: privaat 279 miljard

Van dat budget is 100 miljard euro bedoeld voor steun. Nederland kan rekenen op een bedrag van 3 miljard euro en dat komt neer op 13 euro per hoofd van de bevolking. Ten opzichte van andere Europese landen ligt dit voor Nederland een beetje in het midden; inwoners van Duitsland en Frankrijk krijgen aanzienlijk minder en de Oost-Europese landen krijgen gemiddeld aanzienlijk meer per inwoner.

Stand van zaken Klimaatakkoord

Het Klimaatakkoord is in juni naar de Tweede Kamer gestuurd en tegelijkertijd naar de honderdvijftig partijen die aan de vijf tafels deel hebben genomen. Aan alle partijen zijn drie vragen voorgelegd:

- Wordt de urgentie erkend en uitgedragen?
- Kunnen partijen instemmen met het centrale doel van 49 procent reductie?
- Kunnen partijen zich committeren aan de afspraken voor de eigen organisatie?

De laatste reacties zijn in de afgelopen week ontvangen. Binnenkort zal de minister zijn reactie naar de Tweede Kamer sturen. De brief vanuit het Klimaatakkoord naar de minister gaat over anderhalve week uit.

De uitvoering van het Klimaatakkoord is inmiddels van start gegaan. Het kabinet heeft besloten om daar een voortgangsoverleg voor in te stellen. Daarin staat de uitvoering centraal en over de afspraken wordt niet meer onderhandeld. Het Klimaatakkoord heeft een uitvoerend karakter en voor die uitvoering zijn vijf uitvoeringsoverleggen met onafhankelijke voorzitters ingesteld en van start gegaan.

De samenstelling van het *Voortgangsoverleg voor samenhang* is als volgt:

Onafhankelijk voorzitter
 Vijf voorzitters uitvoering
 Coördinator NP-Res
 Arbeidsmarkt
 Financiering
 Innovatie
 Circulaire economie
 Rijksoverheid

Naast alle betrokken partijen is het ook van belang om het opgebouwde netwerk, de community, in stand te houden. Daartoe is een Platform opgericht dat door de SER wordt gefaciliteerd. De belangrijkste taken zijn:

- Verbinden community
Klimaatakkoord
- Podium brede
maatschappelijke dialoog
- Jaarlijkse Klimaatdag

Op 7 februari 2020 is er een bijeenkomst bij de SER en Diederik Samson zal een nadere toelichting geven op de green deal van de EC. Raadsleden krijgen een uitnodiging om hierbij aanwezig te zijn.

Vragen van de geledingen

Mevrouw *Jong* mist in het Klimaatakkoord de klimaat adaptatie. Er wordt in het akkoord vooral gesproken over klimaatmitigatie, maar klimaat adaptatie is minstens zo belangrijk. Spreekster wil graag weten of daar in de green deal wel aandacht aan wordt besteed.

De heer *Nijpels* antwoordt dat in de green deal vooral wordt gesproken over mitigatie. Adaptatie, het aanpassen van de samenleving aan het stijgen van de zeespiegel, heeft geen plaats in de green deal. Van alle andere landen heeft Nederland adaptatie het best geregeld. Er is een Deltacommissie met een onafhankelijke voorzitter die over een eigen budget beschikt.

Toch is dat voor mevrouw *Jong* nog niet genoeg. Het betreft namelijk alleen de adaptatie van het waterdeel, niet voor de zon. Dat is in toenemende mate een probleem.

De heer *Nijpels* belooft dat het op de agenda komt.

De heer *Louwaars* zegt dat het niet alleen om water gaat, de effecten worden ook in de landbouw gemerkt. In de landbouwsystemen kan ook veel aan adaptatie gedaan worden. Dat komt niet duidelijk uit de verhalen naar voren.

De heer *Nijpels* licht nog toe dat het Klimaatakkoord over mitigatie gaat, het jaarlijkse Deltaprogramma gaat over adaptatie. Bij mitigatie wordt iets gedaan aan de oorzaken die bijvoorbeeld leiden tot 400 extra doden en effecten voor de landbouw.

In de green deal wordt letterlijk genoemd dat onder de economische schade ook de landbouwschade zit. Dat vraagt erom iets te doen aan de oorzaken.

De *voorzitter* besluit dat hier na de vergadering verder over wordt gesproken. Spreekster dankt de heer *Nijpels* voor de mooie presentatie.

7. Rondvraag en sluiting

Van de rondvraag wordt geen gebruik gemaakt.

De *voorzitter* sluit onder dankzegging de vergadering om 12.10 uur

De raadsleden worden uitgenodigd voor de werklunch. De heer Reinier van Zutphen, de Nationale Ombudsman, is als spreker uitgenodigd.

De volgende raadsvergadering is vrijdag 21 februari 2020.